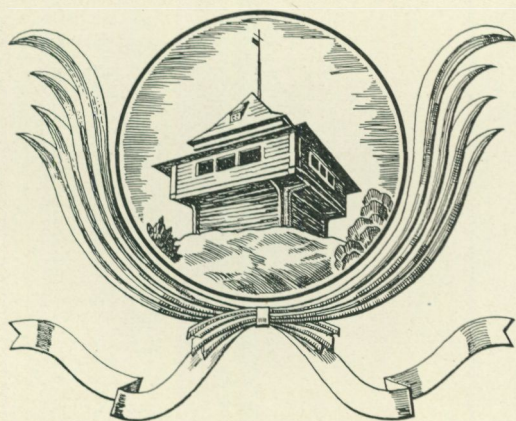

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 1

Redaktion:

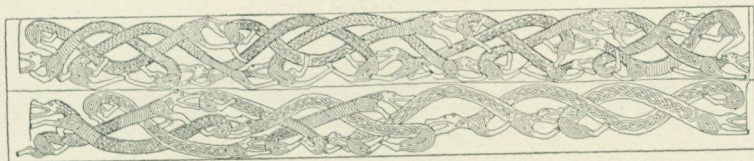
ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro
tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Stockholm 1931

VICTOR PETTERSONS BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

ETT VIKINGAMINNE I NORDISKA MUSEET

AV SUNE LINDQVIST.

De i Nordiska museet samlade selkrokarna draga till sig besökarens uppmärksamhet både genom sin ståtliga mängd och genom den mångskiftande prakt, varmed de ofta formats. Det är tydligt, att skilda bygders och skilda tiders smak här tagit sig uttryck. Men en närmare granskning — varvid Sven T. Kjellbergs intressanta studie i Fataburen 1926 utgör en god vägledning — visar dock, att det rika materialet kan samlas inom ett tämligen begränsat antal huvudtyper, som var och en återkommer gång på gång i nya varianter, den ena föga avvikande från den andra. Man lockas till jämförelser, till uppställandet av släkttavlor och omvandlingsserier.

Men när man under sådana funderingar till den märkliga selkroken från Lom i Gudbrandsdalen — här avbildad å för-sättsplanschen och fig. 2, 5, 6 — komma alla systematiserings-försök till korta. Det är en selkrok, enastående både till form och utsmyckning. Är den ett arbete från någon icke-norsk, ja icke-nordisk kultur, som på outgrundliga vägar råkat hamna hos den norske bonde, Torstein Sulheim i Lom, som år 1886 sålde den till museets uppköpare? Knappast, ty ej heller utanför Nordens gränser torde dess make vara att uppspåra, och dess

Vignett. Fig. 1. Ornamentiken på vagnskorgens vänstra långsida i Osebergsfyndet. Efter Osebergsfundet III.

ornament bära, som vi skola finna, påtagligt släkttycke med andra, som otvivelaktigt formats i Norden, och ej minst i Norge, låt vara under en tid, som ligger långt före de sekler, vilkas alstring eljest varit företrädd i de gömmor, som Nordiska museets samlare skattat. Lomkrokens egenart beror sålunda av att den formats icke i en annan bygd, utan under en helt annan tid än museets alla övriga selkrokar.

Hur länge ett dylikt träarbete under särskilt gynnsamma förhållanden kunnat bevaras, låter sig naturligtvis icke bedömas. Men att icke endast slumpen i detta fall befordrat livslängden, visar en närmare granskning av det material som använts. Selkroken är skuren av ett enda stycke fast, gott lövträ, till synes björk enligt bestämning av docent C. Malmström, och man har valt ett så säreget ämne, att fiberriktningen, såsom de å avbildningarna synliga småsprickorna m. m. torde visa, inom övre hälften oavlåtligt böjer av, beskrivande ungefär tredjedelen av en cirkelbåge, koncentrisk med den släta båge, som uppbär den rikt skulpterade kammen. Ingen limmad fog har sålunda äventyrat hållfastheten; ingen fara för brytning längs med fiberriktningen har förelegat.

Till klargörande av måtten må nämnas, att selkrokens största vidd utgör jämnt 50 cm., att den osirade båge, som ger stadga och sammanhållning åt det hela, mitt på är 4.5 cm. tjock och att de två under bågen utväxande byglarna svälla till en bredd av 7 cm. vid mitten av sina 19 cm. långa, nästan plana sulor, som uppenbarligen varit ämnade att stödja något helt annat än de runda läderkuddar, som nu äro fastspikade under dem. Den höga, rikt ornerade kammen har ursprungligen, såsom ännu längs kanten, mätt en tjocklek av 2 cm., men vid skärandet av alla djurkropparna ha de bottenplan, från vilka ömse sidors reliefbilder nu ses höja sig, försänkts till endast omkr. 0.6 cm:s avstånd från varandra.

Innan vi tränga dateringsfrågan in på livet, måste vi företa en närmare granskning av ornamentiken. Vi börja med den

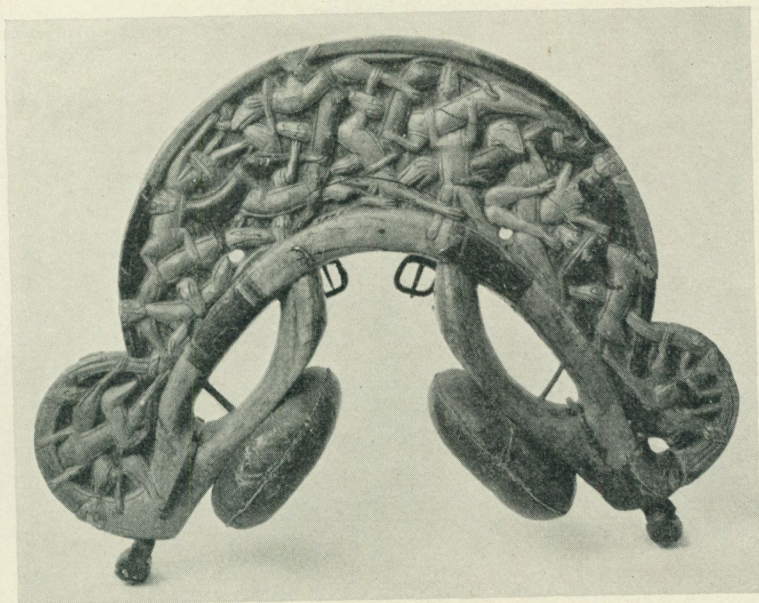

Fig. 2. Selkrok från Loms prästgäll, Gudbrandsdalen.

sida, som ryggremmen utgår från (se planschen). Ytterkanten till vartdera av de två smärre sidosegmenten har formen av en orm- eller ödle-kropp, som sträcker sitt huvud in över tillstötande hörn av det stora mittsegmentet. På motsvarande sätt utlöper det sistnämndas kantribba i halsar med bitande huvuden inom var sitt av sidosegmenten. I övrigt är ornamentiken uppbyggd av uteslutande fyrfotadjur. Klängande, klösande och ofta bitande, äro de sammanflätade till en besynnerlig härva, som tämligen jämnt fyller tillgängliga ytor. Inom det för åskådaren vänstra sidosegmentet ses endast två sådana djur, det ena med kattartat, en face vänt huvud; det andra har ett likadant, men det blir synligt endast från selkrokens kortsida.

Det för åskådaren högra sidosegmentet är något större och rymmer tre fyrfotingar, av vilka ånyo en träder huvudet genom

kantramen, så att det endast blir synligt från krokens smalsida, fig. 5.

Det stora mittsegmentet rymmer icke mindre än 17 djur. De urskiljas lättast, om man börjar i vänstra hörnet. Det ser ut, som om djurvimlet rörde sig i en kraftig ström, gående från detta till motstående hörn. Djuren vända i regel sina huvuden mot strömmen, de tyckas hålla sig fast med huvuden och framben, medan bakkropparna oftast flyta med strömmen och bakfötterna sålunda, likt svansarna, sakna fäste. Det enda djur, som undantagsvis är utsträckt tvärs emot strömriktningen, röjer tydligt sin känning av strömmens kraft, ty det hakar sig fast kring bålen av sin närmaste granne uppströms medelst bakdelen, som fördenskull blivit omvikt på ett allt annat än skönt sätt och kan följaktligen också det låta sina bakre extremiteter flyta med strömmen. På analogt sätt tänkas flera av de andra djuren haka sig fast med halsarna kring andra djurs bålar och vända då sina huvuden rätt mot åskådaren, medan övriga huvuden bita sig fast och då ses antingen i profil eller ovanifrån.

Ornamentiken på selbågens andra sida är föga avvikande. Även här ses två djur inom det mindre, tre inom det större av sidosegmenten och sjutton inom det mittre och även här går strömriktningen från mittsegmentets vänstra hörn. Två av djuren, det andra och femte i ordningen, ligga tvärs emot strömmen, det senare hakar sig fast med bakkroppen på samma osköna sätt, som redan beskrivits.

I fråga om alla djurens utformning observeras, att snidaren trots den rätt kraftiga reliefen icke nöjt sig med att enbart genom modellering ge de enskilda lemmarna distinkt form. Huvuden, halsar, bålar och extremiteternas grövre partier äro vanligen omslutna av smala lister, ett slags »upphöjda konturlinjer». Ej sällan ses även bogen, läret (åtminstone delvis), ja, t. o. m. svansen avgränsas från bålen genom liknande lister. Fötterna äro tretåiga, huvudena kattliknande, när de ses en face, men eljest, d. v. s. i profil eller ovanifrån sedda, mer långdragna, »drak-

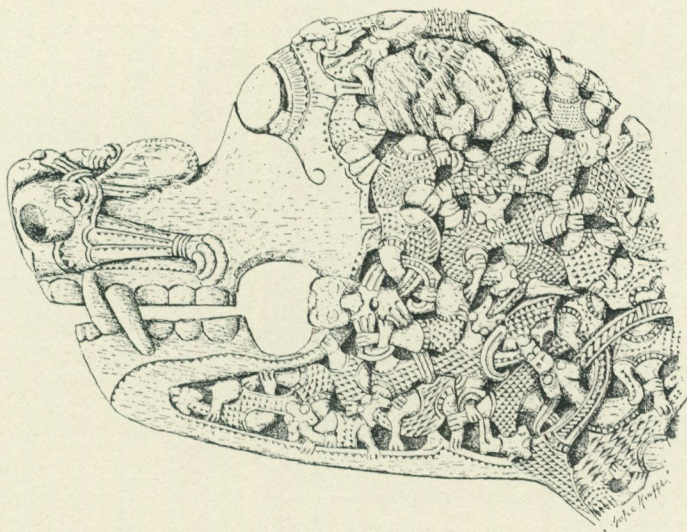

Fig. 3. Del av den »karolingiska» djurhuvudstolpen från Oseberg.
Efter Osebergfundet III.

liknande». Kroppsställningen kan vara naturlig, men mången gång får bålen tänkas vriden (utan att detta skulpturalt betonats) i betraktande av extremiteternas egendomliga ställning.

Knivens arbete har kompletterats med penseln. Flertalet djur äro nu mörkgröna eller röda, flera andra ha varit gula, några synas ha varit bruna. Huvudena ha i regel gjorts vita, men ha emellanåt samma färg som sina kroppar. Eljest äro alla delar av ett djur så gott som alltid behandlade med en och samma färg. Färgläggningen har alltså utförts av en man, som fullständigt fattat skulptörens mening. Smala, röda linjer ha flerstädes anbragts, särskilt på huvudena, till komplettering av den summariska modelleringen. Intet hindrar, att målningen utförts av snidaren själv. Ommålning har ej förekommit. Att den vita och gröna färgen ännu äro tjocka, helt täckande, den röda åter vanligen så tunn att trästrukturen fullständigt framträder, medan det gula (och bruna?) så gott som helt försvunnit,

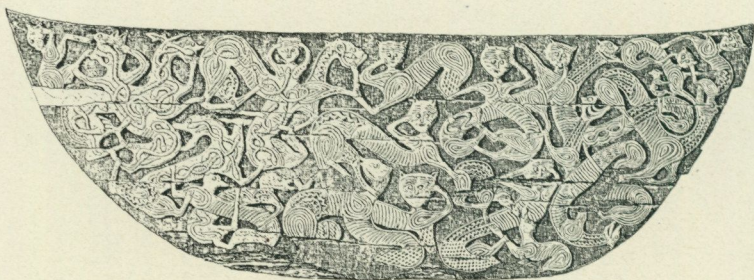

Fig 4. Bakre gaveln å vagnen från Oseberg
Efter Osebergfundet III.

motsäger väl icke deras samtidighet. Bågen, som ju saknar skulptural utsmyckning, och kammens överkant, ha styckats i flera långa fält, vart och ett bemålat med någon av de för djurbilderna använda färgerna. Även här växla alltså tunnare och tjockare färger på samma sätt som inom reliefen. Här och var, särskilt på selkrokens nedersta partier, är all färgbeläggning fullständigt avnött.

Bland selkrokar saknar den nu beskrivna som nämnt varje motstycke, detta både i form och ornamentik. Men bland träarbeten med andra uppgifter, särskilt inom det rika gravfyndet från Oseberg i Vestfold, kunna vi iaktta rätt goda analogier till dess ornament. Vi betrakta till en början den i fig. 3 återgivna delen av den s. k. karolingiska djurhuvudstolpen från Oseberg. Ett ramverk, som i viss mån erinrar om selkrokens tre cirkelsegment, omsluter även här ett gytter av om varandra slingrande, klösande, bitande fyrfotingar i hög relief. Djurkropparna äro dock mer knubbiga, deras lemmar ha behandlats med diamantsnitt i varierande mönster, varvid extremiteternas avgränsning från bålen ofta åstadkommits med lister precis som på Lomdjuren, ehuru naturligtvis också dessa lister å Osebergsarbetet blivit rikare utformade. Såsom ett flertal andra Osebergsarbeten tydligare visa, har användningen av dylikt diamantsnitt oftast gjort »de upphöjda konturlinjerna» nödiga eller åt-

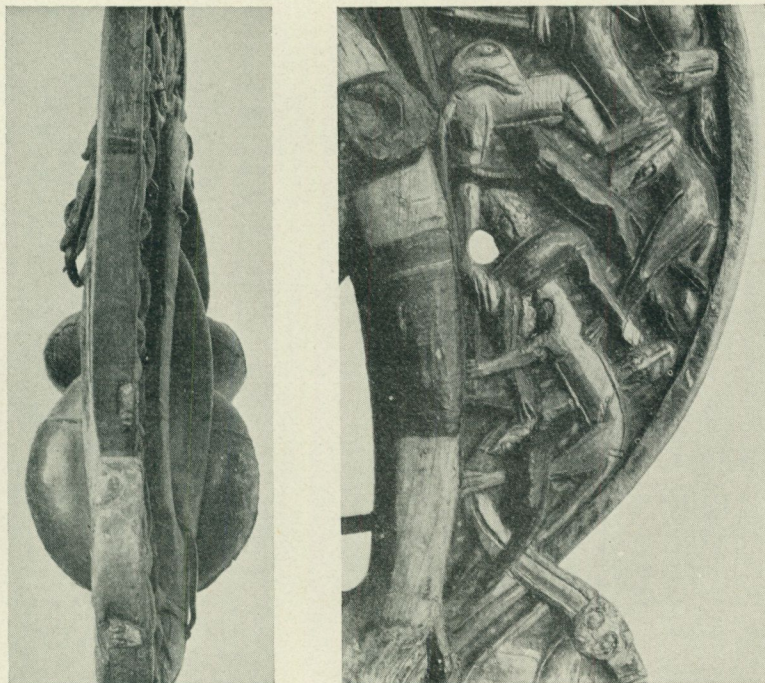

Fig. 5 och 6. Detaljer av selkroken från Loms prästgäll Gudbrandsdalen.

minstone ur redighetens synpunkt önskvärda. Kanske alltså Lombågens upphöjda konturlinjer skvallra om, att dess snidare stått i beroende av, ja, själv vid andra tillfällen utfört sådana arbeten, där denna rikare orneringsart tillämpats?

Av ej mindre intresse för vår jämförelse är dekorationen på den ståtliga vagn, som tillhör Osebergsfyndet. Vagnskorgens ena gavel, fig. 4, bär djur med långdragna, nästan bandformiga kroppar och med huvudena ömsom en face, ömsom i profil. Och dess ena bredsida, fig. 1, bär än mer långdragna djurgestalter, bitande, klösande och slingrande om varandra. Här ligger, tydligare än vad eljest gäller både om Oseberg- och Lommönstren, en klar komposition bakom. Man har tydligen

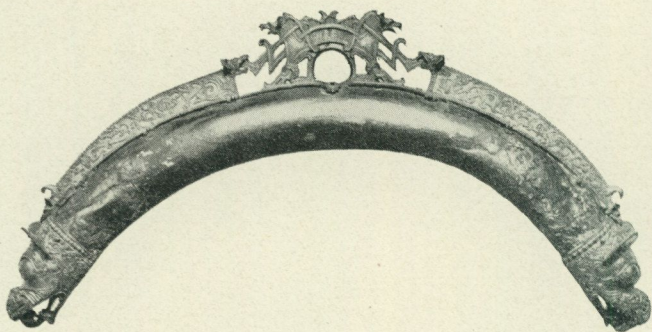

Fig. 7. Selkrok från Söllested. Nu i Nationalmuseet,
Köpenhamn.

först skisserat upp än en snodd, än en fläta av två, resp. tre jämbreda band och sedan styckat vart och ett av dessa band i delar, som förvandlats till djur genom tillsats av huvud och extremiteter. Observera, hur alla djur, som bildats av samma band, röra sig i samma riktning: vart och ett biter i bakdelen av ett framförvarande och trakteras på samma sätt av ett efterföljande. Vi möta sålunda också här en bestämd »strömriktning» och förstå utan vidare, att vad jag därmed betecknat endast uttrycker resultatet av ett bestämt tillvägagångssätt vid komponerandet av djurmönstren, gemensamt för Lom- och flertalet Osebergsarbeten, men långt ifrån karaktaristiskt för all gammaldags djurornamentik.

Obestridligt är, att intet av de nu framvisade eller eljest förekommande Osebergsmönstren fullt motsvarar Lomkrokens ornament. De tre sinsemellan så starkt kontrasterande Osebergsmönster, som avbildats, torde dock kunna sägas omspanna ett variationsfält av sådan vidd, att Lomkroken ganska naturligt låter sig inpassas därinom. Hur rikt Osebergsfyndet än är, kan det naturligtvis icke visa oss allt, vad tiden förmådde. Selkrokens snidare var en personlighet för sig, men han sluter sig helt naturligt till den långa rad av mästare med vitt skilda kynnen och av starkt växlande förmåga, som gravfyndet bekantgjort.

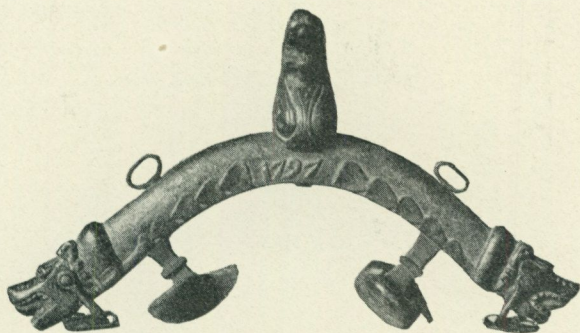

Fig. 8. Selkrok, antagligen från Sättersdalen, Norge.
Nordiska museet 49870.

Utan tvivel få vi beträffande vikingatiden räkna med avsevärda skillnader mellan den konst, som övades vid kungarnas hov, och den, som tillgodosåg de rena bondebygdernas behov. Att Lomkroken kvalitativt står lägre än de bästa arbetena i Oseberg och saknar den minutiösa detaljbehandling, som diamantsnittet givit de senare, kan därför lätt förklaras. Ur dateringssynpunkt äger denna skillnad dock en viss betydelse. De ledande, skapande konstnärernas alstring låter sig ju alltid datera vida lättare än efterbildarnas. Arbetena från Oseberg tillhöra i stort sett 800-talets förra hälft, men enklare arbeten i samma stil ha, av bronssmyckena att döma, tillverkats ännu långt fram i det följande århundradet. Då man vet, hur länge mången yngre stilart förmått hålla sig kvar i enskilda bondebygders träsnidarkonst, kunde det synas naturligt att sätta än vidare gränser för Lomkrokens tillkomsttid. För att en inom de ledande kretsarna övergiven smakriktning skall leva kvar i någon landsända, fordras emellertid, att den senare råkat i en viss isolering. Men det kan högeligen betvivlas, att 1000- och 1100-talets norska dalfören voro i så ogynnsamt läge. Allt vad vi veta om nämnda århundradens konstutövning — och det är som bekant ej litet, tack vare alla bevarade stavkyrkoportaler och kyrkliga inrednings-

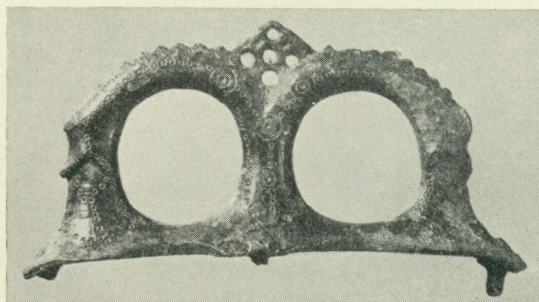

Fig. 9. Bronskrön till selkrok från vikingatid.
Valsgärde, Gamla Uppsala s:n, Uppland.

föremål — talar avgjort däremot. Efter all sannolikhet har Lomkroken sålunda tillverkats och sirats före år 1000.

Det enda, som kunde synas tala häremot — och förmodligen detsamma, som nyligen föranlett en norsk författare att beteckna den som en kopia i vikingastil, antagligen från 1100-talet — är beskaffenheten av vissa bland de profilsedda djurhuvudena. De påminna onekligen mer om den begynnande romanska konstens omtyckta drakar — varpå kyrkan i Lom ger ett gott prov — än om någon av Osebergstilens djurraser. En granskning av vissa metallarbeten, som härröra från norska kungshögar vid Borre och Gokstad, av samma art som Osebergshögen, ehuru yngre, gör det emellertid sannolikt, att om 900-talets norska träsnidarkonst vore känd i samma omfattning som 800-talets blivit tack vare Osebergsfyndet, så stode Lomdjuren ej heller i sist berörda avseende isolerade. 900-talet är m. a. o. det sekel, till vilket Lomarbetets tillkomst snarast bör förläggas.

Det är naturligtvis endast ur gravar o. dyl. gömställen i jorden, som vår kunskap om vikingatidens seldon eljest kan riktas med nytt material. På så vis ha vi i själva verket fått kunskap om två olika vikingatida selkrokstyper. Den ena är företrädesvis dansk och känd genom flera gravfynd, som alla tyckas tillhöra 900-talet. Dess beskaffenhet framgår i huvudsak av fig. 7,

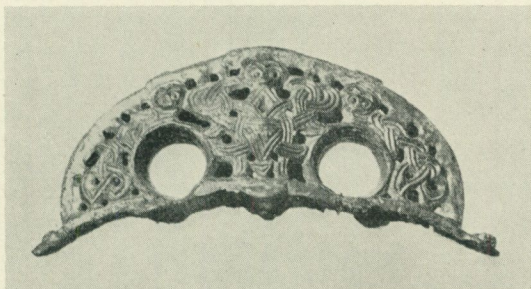

Fig. 10. Bronskrön till selkrok från vikingatid.
Valsgärde, Gamla Uppsala s:n, Uppland.

i det att endast de ståndare eller byglar, som upplyft bågen över hästryggen, saknas.

Likheten med Lomkroken inskränker sig till att också de danska exemplaren bestå av en kraftig, svagt böjd båge, vilken efter hela sin längd uppbär en tunn, rikt ornerad kam (av metall). Men kammens mittparti är utformat till en dekorativt betonad inramning av hålet för en töm. Att endast *en* tömlöpa är anordnad, sammanhänger uppenbarligen med, att dylika selkrokar i regel hittats parvis och sålunda använts på parhästar. De två ytterligt trånga tömhål, som kunna iakttagas på Lomkroken, äro i motsats härtill alls ej dekorativt betonade. Deras vårdslösa utförande ger klart besked om, att något behov av dylika hål ej förelegat vid träarbetets utförande. Utan motstycken på Lomkroken äro också de kraftiga djurhuvuden, varmed de danska bågarnas ändar blivit utsmyckade.

Ehuru de enda säkert lokalfästade fynd, som innehålla dylika selkrokar alla äro danska, har typen utan tvivel intresse även för folken på den Skandinaviska halvön. Den i fig. 8 återgivna, med årtalet 1797 försedda selkroken från Sättersdalen (?) i Norge må vara tillräcklig som en antydning om typens vida spridning och användning i senare tider.

Från Sverige och Norge ha vi inga lika fullständiga selkrokar bevarade bland fornfynden, men väl en stor mängd bronsarbe-

ten, som tydligen utgjort krön till selkrokar. De äro alltid försedda med *två* hål — även när de hittats parvis i samma grav — och äro än så konstruktivt rena i formen som fig. 9, än så dekorativt överlastade som fig. 10. Den förra typen tillhör 800-talet, den senare 900-talet.

Denna under vikingatiden på vår halvö flitigt använda selkroksprydnad synes icke ha lämnat något spår efter sig bland alla de svenska och norska selkrokar, som Nordiska Museet äger. Men en i Fataburen 1928 (sid. 77) meddelad teckning bekantgör ett hälsingländskt exemplar som troligen har intresse i detta samband. Det framgår dock ej av teckningen, om några av krönprydnadens genombrytningar tjänstgjort som tömlöpor. Tydligen är deras form bestämd av en önskan att ge det hela utseendet av tvenne på ömse sidor mittståndaren uppställda, mot varandra vända djur, omskrivna av en halvcirkelbåge.

Ehuru vi sålunda kunnat uppvisa två selkrokstyper, brukliga i Norden under vikingatiden, bevarar Lomkroken alltjämt sin särställning. I och för sig är detta förhållande väl icke nedslående, ty har man haft två olika selkrokstyper, kan man mycket väl ha känt och använt både en tredje och fjärde, utan att fynden givit oss kunskap därom. Frånvaron av ursprungliga tömhål på Lomkroken är emellertid en omständighet, som icke utan vidare bör lämnas ur sikte. Intet spikhål skvallrar om, att dess kam förhöjts medelst någon nu förlorad metallprydnad, och öppningarna i dess byglar synas ha kommit alltför nära hästryggen för att lämpligen kunnat tjäna som sådana.

Under sådana förhållanden torde det vara berättigat att uppställa en ny fråga: Har Lomföremålet från begynnelsen ämnats till selkrok? Lika ofrånkomligt, som att det senast använts som sådan, är att dess nuvarande remtyg icke äro ursprungliga. Det råa sätt, man valt att fästa spikar och krampor däri, bryter alltför skarpt mot sirligheten i träsnideriet.

Vi erinra oss därför, att selkroken på hästryggen växlar med sadeln och att mången selkrokstyp nästan kan karakteriseras som en förkrympt sadel. Av sadlar känna vi genom svenska

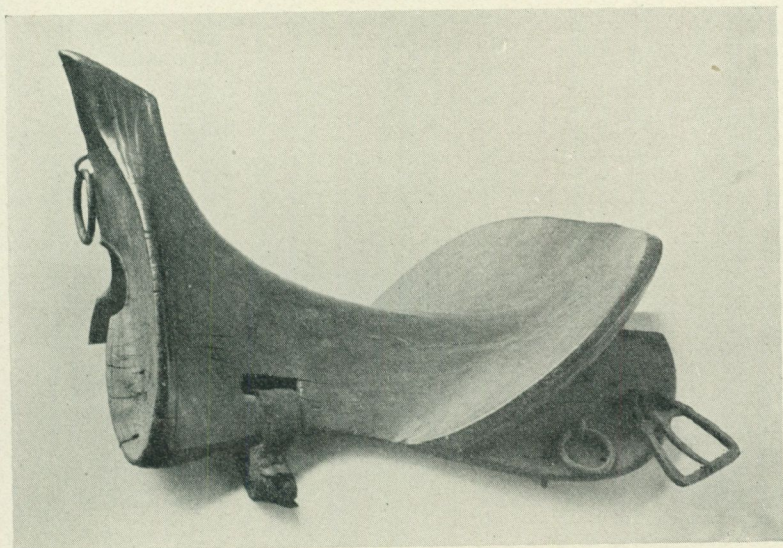

Fig. 11. Sadel från Vangens s:n, Hardanger, Norge.
Nordiska museet 15,464.

fynd alltifrån 400-talet en typ, den s. k. klövjesadeln, vilken är sammansatt av två liggande bräden, som löpa parallellt på ömse sidor om hästens ryggrad, och av två dem sammanbindande vertikalställda karmar, varav den bakre väl helst är svängd, för att ge ryttaren bekvämt stöd, medan den främre mycket väl kan vara plan, likt Lomträt. I själva verket synas de långa sulorna under Lomarbetets byglar vara vida bättre ägnade att ligga an direkt mot breda sadelbräden än mot vare sig sådana kuddar, som nu fästas på dem, eller andra kända selkroks-typers motsvarigheter härtill. Att sulorna, såsom fig. 5 visar, skjuta längre ut å föremålets ena bredsida än å den andra, finner väl också i förra fallet sin naturligaste förklaring.

Nu böra vi emellertid icke heller lämna ur sikte, att lutningen mellan byglarnas sulor är något spetsigare än en rät vinkel, medan motsvarande vinkel eljest hos såväl selkrokar som sadlar så gott som alltid är trubbig. Anledningen är utan tvivel den,

att Lomarbetet avsetts för placering långt fram på en fordom mera allmän, men numera endast i Västnorge förekommande hästtyp, utmärkt av en mycket bred, hög manke. På gamla teckningar återges dylika hästar med en nästan triangulär bål, fig. 14.

Bland det norska Vestlandets sadeltyper finns det också en, som påtagligen är avsedd just för sådana hästar, fig. 11. Den

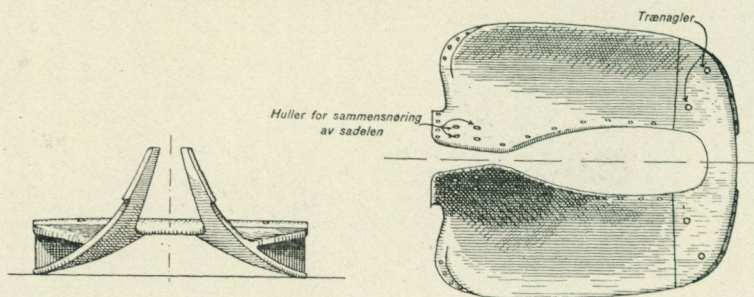

Fig. 12. Osebergsfyndets sadel från framsidan och uppifrån.
Efter Osebergfundet II.

uppges i senare tid alltid gjord av björk ur ett block. Men Osebergsfyndet visar, att i huvudsak likartade sadlar under vikingatiden sammansattes av flera delar. Den i fig. 12 återgivna rekonstruktionen vilar på endast ofullständigt bevarade fragment. Egendomligt nog skulle de två i längdriktningen gående delarna endast baktill ha varit fast förenade med ett tvärstycke av trä, försett med två pluggar i vardera ändan. Framtill skulle sidostyckena ha varit förbundna endast genom snören, trädna genom fyra hål å vardera sidan. Är en sådan konstruktion hållbar, har den valts för att ge sadeln elasticitet och sålunda bevara en viss rörelsefrihet åt hästens manke. En välbehövlig förstärkning kunde dock ha ernåtts, om de i sadelns framändar anbragta snörena gått genom byglarna till en karm av Lomträts art. Hela utformningen av dess byglar synes just beräknad för en dylik placering. Så anbragt, skulle kammens rika ornamentik ju också komma till sin fulla rätt.

Fig. 13. Beslag till sadel, av förgylld brons, folkvandringstid.
Castel Tronino, Italien.

Det vore emellertid ogörligt att placera Lomträt direkt på Osebergsadeln. Den senare är nämligen inrättad så, att ryttaren suttit ungefär som på en stol, med vågräta lårben, fig. 14, och dess längd är så obetydlig, att hans knän otvivelaktigt skulle ha besvärats av Lomträts stora bredd. Detta förutsätter sålunda en sadel av något varierad typ, antingen längre eller kanske snarare sådan, att den låtit ryttaren hålla benen på ett sätt, som närmare överensstämmer med det nu brukliga.

Med ledning av Rune Norbergs uppsats »Om förhistoriska sadlar i Sverige» (Rig 1929) kunna vi lätt överblicka, vad Norden eljest bevarat av arkeologiskt sadelmateriel. Intet härav, vare sig från folkvandrings- eller vikingatid, synes dock ägnat till sammanställning med Lomträt. Men följa vi författarens anvisningar rörande de präktiga sadelbeslag av guld, som hittats i italienska germangravar från 500- och 600-talen, få vi en ny anknytningspunkt. Dessa rikt sirade guldplåtar, vilka i origi-

nalpublikationerna utan närmare motivering uppges ha tillhört sadlarnas främre karmar, ha verkligen en form och gruppering, som i stort motsvarar Lomträts tredelade kam. Ehuru sådana beslag i ett par tillfällen upptagits ur oplundrade gravar, föreligga aldrig fler plåtar än dem, som behövas för utsirningen av ena (främre?) sidan av *en* karm. Sannolikt ha sålunda också dessa folkvandringstidssadlar saknat bakre karm.

Vår undersökning av den märkliga selkroken från Lom är härmed lyktad. Den har icke länt till många säkra, definitiva resultat. Det säregna forntidsminnet gömmer alltjämt på många hemligheter, som måhända först genom framtida utgrävningar skola bliva till fullo avslöjade. Tydligt är emellertid, att det öppnar vida perspektiv bakåt. Självt förskriver det sig efter all sannolikhet från vikingatiden (900-talet) och är sålunda avsevärt äldre än alla andra, i Norden ständigt ovan jord bevarade seldonsdelar. Men har det, såsom jag förmodar, ursprungligen tillhört en sadel, leder det blickarna ännu längre bakåt, till folkvandringarnas äventyrsfyllda tid, då verkliga träsadlar för första gången togs i bruk inom vår världsdel.

Fig. 14. Smycke av silver, vikingatid. Fynd på Björkö.